

Kristen Nordhaug og Rune Skarstein

KIMERIKA – EN LEVEDYKTIG SYMBIOSE?

Innledning

Etter århundreskiftet har verdensøkonomien vært preget av en særegen form for etterspørselsvekst i USA og av den raske kapitalistiske utviklingen i Kina. Både USA og Kina har voksende inntektsulikhet, men ellers har de fundamentalt forskjellige vekstmodeller. USAs økonomiske vekst er i stor grad drevet av forbruk, Kinas av investeringer og eksport. Med stor ulikhet og stagnerende lønninger har forbruksveksten i USA vært drevet av gjeldsfinansiering med grunnlag i aktivabobler. I Kina har inntektsulikheten forsterket økonomiens avhengighet av investeringer og eksport. Forskjellen mellom USA og Kina skaper i en viss forstand et symbiotisk avhengighetsforhold, et «Kimerika».¹ USAs etterspørselsvekst har skapt markeder for Kinas industrivekst. Billig kinesisk import holder inflasjonen nede i USA, og Kinas overskuddssparing finansierer statsgjeld og holder nede rentenivået i USA.

«Kimerika» har oppstått innenfor rammene av et internasjonalt papirpengesystem med flytende valutakurser og store kapitalbevegelser. Den internasjonale finanskrisa i 1931 dannet opptakten til nesten 40 år med valuta- og kapitalkontroll, formalisert gjennom Bretton Woods-avtalen i 1944. USAs betalingsbalansekriser, framveksten av eurodollar-markedet og gull-dollar-systemets sammenbrudd var ensbetydende med denne avtalens endelikt i 1973. Valutakursene ble flytende, dvs. markedsbestemte og de ledende landene i verdensøkonomien avskaffet kontroll med kapitalbevegelser. Samtidig beholdt den amerikanske dollaren sin rolle som internasjonalt betalingsmiddel og reservevaluta. Systemet som ble innført fra 1973 og utover, kan kalles en papirdollarstandard med frie kapitalbevegelser. Disse endringene åpnet muligheten for på den ene siden USAs vedvarende og store handelsunderskudd, og på den andre siden særlig Japans og deretter Kinas store handelsoverskudd med USA. I tillegg økte USAs offentlige underskudd. En betydelig del av disse offentlige underskuddene ble finansiert av utenlandske, særlig østasiatiske, kjøp av amerikanske statsobligasjoner.

USAs trippel underskudd

Den amerikanske dollarens spesielle rolle i verdensøkonomien har, som nevnt, tillatt USA å ha vedvarende store underskudd i utenrikshandelen. På handelsbalansen var det underskudd i alle år i perioden 1976–2009. Det samme var tilfelle for driftsbalansen overfor utlandet, unntatt et bitte lite

overskudd i 1991. Underskuddet på driftsbalansen nådde en historisk topp på 788 milliarder dollar, dvs. 6% av BNP, i 2006.²

Parallelt var det i denne perioden også store underskudd både på det føderale og på det totale offentlige budsjettet (inklusive delstatene), unntatt årene 1998–2000 med små overskudd. På denne bakgrunn snakkes det ofte om «det doble underskuddet» i amerikansk økonomi. Men egentlig er det et «trippel underskudd», nemlig underskuddet i privat sektor, PU (= private realinvesteringer minus privat sparing), underskuddet i offentlig sektor OU (= samlede offentlige utgifter minus samlede offentlige inntekter, i hovedsak skatter/avgifter) og handelsunderskuddet HU (= importutgifter minus eksportinntekter).³ For de 25 årene 1982–2006 var offentlig sektors akkumulerte underskudd på 5624 milliarder dollar. Det tilsvarer 43% av USAs BNP i 2006. Det akkumulerte føderale underskuddet i den samme perioden var på 3900 milliarder dollar, som utgjorde 69,3% av det samlede offentlige underskuddet.⁴ I 2008 nådde det offentlige underskuddet 840 milliarder dollar, dvs. 5,9% av BNP. For 2009 er OECDs prognose at det vil bli på over 1500 milliarder dollar eller 10,2% av BNP. For 2010 regner USAs budsjettkontor med et føderalt underskudd på 1556 milliarder dollar, svarende til 10,6% av BNP.⁵

Særlig det føderale underskuddet har økt kraftig de siste ti årene, fra overskudd i 1998–2001 til et gjennomsnittlig årlig underskudd på 370 milliarder dollar i 2003–2005. Det gjorde at offentlig sektors underskudd som andel av BNP vokste fra nesten null i 2001 til gjennomsnittlig 4,6% i 2003–2004.⁶ De to viktigste grunnene til de voksende underskuddene er Bush-regjeringens skattereduksjoner, hovedsakelig skattelettelser til de rike, og økningen av militærutgiftene i den globale «krigen mot terror». Militærutgiftene ble nesten doblet fra 274,8 milliarder dollar (16,1% av samlede føderale utgifter) i 1999, til 495,3 milliarder (20,0% av samlede føderale utgifter og 1,6 ganger større enn det føderale underskuddet) i 2005. I 2008 var USAs krigskostnader i Irak og Afghanistan kommet opp i 1600 milliarder dollar, eller 20.900 dollar pr. amerikansk hushold.⁷ I 2007-08 kom i tillegg finanskrisa med store føderale støttetiltak overfor bankene og økning av utgiftene over statsbudsjettet som brakte det føderale underskuddet over 10% av BNP.

USAs akkumulerte handelsunderskudd (varer og tjenester) i perioden 1982–2006 var 5545 milliarder dollar, mens det akkumulerte underskuddet på driftsbalansen overfor utlandet var 6168 milliarder dollar i den samme perioden. Det tilsvarer 47,2% av BNP i 2006. Tallene viser at 90% av det akkumulerte driftsunderskuddet overfor utlandet i perioden 1982–2006 skyldtes underskuddet på handelsbalansen.⁸

I 2007 tilsvarte 93% av underskuddet på USAs driftsbalanse overfor utlandet det samlede overskuddet til fire land, nemlig Kina, Japan, Tyskland og Saudi Arabia. De siste årene har Kinas valutareserver økt voldsomt, fra

relativt beskjedne 165,6 milliarder dollar i år 2000 til 1411 milliarder dollar i august 2007. Da hadde Kina verdens største valutareserver, godt foran Japans 916 milliarder. Den internasjonale finanskrisa har akselerert denne prosessen. I desember 2009 var Kinas valutareserver kommet opp i 2399 milliarder dollar, og i oktober 2011 3200 milliarder dollar.⁹

Det akkumulerte underskuddet på driftsbalansen (på 6168 milliarder dollar for perioden 1982–2006 pluss mer fra tidligere år) innebærer at utlandet har tilsvarende store netto fordringer på USA. Størstedelen av de utenlandske fordringene er i form av obligasjoner utstedt av statlige organer (for eksempel det føderale finansdepartementet) eller private amerikanske selskaper. Resten er i form av ordinære lån, utenlandsk aksjeeie i amerikanske selskaper og netto utenlandske direkte investeringer.

Tabell 1. USAs finansielle balanse overfor resten av verden. Milliarder US-dollar

	1994	2000	2002	2004	2006	2008	2010
(1) Utenlandske finansielle fordringer på USA	2904,9	6584,9	7848,0	10523,4	13964,9	15132,6	15325,9
(2) USAs finansielle fordringer på resten av verden	1702,3	3490,2	4282,8	5590,2	7218,0	8415,9	7120,1
(3) USAs netto utenlandsgjeld	1202,6	3094,7	3565,2	4933,2	6746,9	6716,7	8205,8
(4) USAs BNP	7085,2	9951,5	10642,3	11867,8	13398,9	14441,4	14258,7
(1) som %-andel av (4)	41,0	66,2	73,8	88,7	104,2	104,8	107,5
(3) som %-andel av (4)	17,0	31,1	33,5	41,6	50,4	46,5	57,6

Tallene for 2009 er foreløpige.

Datakilder: www.federalreserve.gov/releases/z1/ tabell L.107 (finansielle data); og www.gpoaccess.gov/usbudget/ (BNP).

Tabell 1 viser at utenlandske finansielle fordringer på USA ble mer enn femdoblet fra 2904,9 milliarder dollar svarende til 41% av BNP i 1994, til 15.325,9 milliarder svarende til 107,5% av BNP ved utgangen av 2009. I den samme perioden økte USAs netto utenlandsgjeld (netto utenlandske fordringer) fra 1202,6 milliarder dollar svarende til 17% av BNP, til 8205,8 milliarder svarende til 57,6% av BNP. USA er det landet som i dag har verdens og historiens suverent største netto utenlandsgjeld. I 2006 var den mer enn dobbelt så stor som u-landenes samlede utenlandsgjeld på 3242,9 milliarder dollar.¹⁰ De største fordringshaverne på USA er Kina, Japan og oljestatene i Midtøsten. Det er blitt anslått at Saudi-Arabia og de andre oljelandene i Midtøsten i 2007 satt på verdipapirer i dollar for til sammen 3500 milliarder dollar.¹¹ Sommeren 2009 hadde Kina amerikanske stats-

obligasjoner for over 800 milliarder dollar, godt foran Japan med vel 700 milliarder dollar.¹²

Dollarkretsløp og finanskriser

Dollarens spesielle rolle som verdens dominerende valuta gjør at den overveiende delen av USAs import betales med egen valuta. USA er derfor i langt mindre grad enn andre land avhengig av å tjene inn utenlandsk valuta gjennom eksport, eller å låne utenlandsk valuta, for å finansiere importen. Det har gitt frirom til å holde store underskudd på handels- og driftsbalansen med utlandet og sikre billig finansiering av størstedelen av USAs statsgjeld med utstedelse av statsobligasjoner. Utenlandske sentralbanker har bygget opp store valutareserver i dollar, som de normalt investerer i langsiktige amerikanske statsobligasjoner. Den store utenlandske etterspørselen presser ned den effektive renta på disse verdipapirene. Lave renter på langsiktige statsobligasjoner holder nede det langsiktige rentenivået i USA. USAs store underskudd på handels- og driftsbalansen er dermed blitt resirkulert på et vis som holder den amerikanske økonomien i gang med billig, gjeldsfinansiert investering og forbruk og skaper høy likviditet i det amerikanske finanssystemet. Men dette systemet har også gjort USA sårbar overfor finanskriser.

Den amerikanske finanskrisa ble utløst av prisen på boligmarkedet etter en kraftig oppgang i perioden 2001–2006 der amerikanske boligpriser var blitt fordoblet. Store utenlandske oppkjøp av amerikanske verdipapirer bidro til å blåse opp bobla. Utenlandske oppkjøp av statsobligasjoner og statlig garanterte obligasjoner i USA økte fra 150,6 milliarder dollar i år 2000 til 748,7 milliarder i 2006, og en historisk topp på 963 milliarder i 2008.¹³

Sentralbankene i Japan og Kina sto for en stor del av disse obligasjonskjøpene. Mens sentralbanken i Japan kjøpte store mengder dollar med yen for å holde kursen på yen nede, tjente den kinesiske sentralbankens store dollarkjøp til å opprettholde en fastkurs i forhold til dollaren.¹⁴ I tillegg bidro Kinas vekst og økte etterspørsel etter olje til å drive opp internasjonale oljepriser. Dermed økte eksportinntekter, eksportoverskudd og valutareserver til en rekke oljeeksportører i Midtøsten, mens store deler av Øst-Asia bygde opp handelsoverskudd ved å eksportere maskiner og komponenter til Kina.¹⁵ USAs voksende underskudd på handels- og driftsbalansen og de østasiatiske sentralbankenes store kjøp av dollar fremmet en kraftig økning i internasjonale dollarreserver som i stor grad ble investert i amerikanske statsobligasjoner. Rentenivået på statsobligasjoner har betydelig innvirkning på USAs langtidsrente, inklusive boligrenta. USAs styringsrente ble hevet fra 1,0% høsten 2004 til 5,35% høsten 2006 for å «kjøle ned» økonomien. Dette ville normalt ha presset opp renta på statsobligasjoner og langtidsrenta. Men renta på statsobligasjoner ble holdt nede av store utenlandske oppkjøp og

langtidsrenta steg bare fra omlag fire prosent i perioden 2002–2004 til om lag fem prosent i perioden 2004–2006.¹⁶

I tillegg strømmet det inn store mengder kortsiktig kapital som fremmet finansspekulasjonen i tilknytning til det amerikanske boligmarkedet.¹⁷ Netto utenlandske finansinvesteringer steg fra 530 milliarder dollar i 2004 til 835 milliarder i 2006.¹⁸ Mye av denne kapitalen stammet fra Japan, men ble håndtert av amerikanske hedgefond og andre spekulanter gjennom såkalt «yen carry trade»: Investorene tok opp lån i yen til en lav rente, vekslet dem til dollar og investerte dem i USA hvor rentenivået nå var blitt høyere med diskontohevingen.

USAs økonomiske makt har som grunnlag at dollaren er den viktigste internasjonale valutaen. Sentralbankene i de store overskuddslandene spiller en viktig rolle ved å holde store mengder reserver i form av dollar som investeres i USAs statsgjeld. Dette skyldes i stor grad at de mangler alternative investeringsmarkeder med tilsvarende omfang og sikkerhet som det amerikanske markedet i statsobligasjoner. Innenfor disse rammene forsøker de likevel å redusere sin avhengighet av dollaren. Dollaren ble betydelig deprimert i perioden 2002 til 2007. Det innebar store tap for fordringshaverne. De begynte derfor, riktignok svært forsiktig, å omplassere deler av valutareservene sine i verdipapirer i andre valutaer, særlig euro. Euroens andel av verdens samlede valutareserver økte fra under 20% i 1999 til 25,6% i juni 2007, men da ble 64,8% fortsatt holdt i dollar.¹⁹

Særlig de oljeeksporterende statene i Midtøsten og andre stater som har koblet («pegged») valutaene sine til dollaren, trues av «importert» inflasjon hvis dollaren skulle bli sterkt deprimert, siden import fra land med annen valuta enn dollar da vil bli dyrere. Kina, Russland, Malaysia og Kuwait har delvis frikoblet sine valutaer fra dollaren. Men det er lite trolig at Kina vil selge seg ut av dollar i stort omfang. For hvis dollaren stuper, vil Kina miste sitt suverent viktigste eksportmarked. Slik sett har Kina og USA havnet i et skjebnefellesskap.²⁰ I september 2007 spekulerte imidlertid internasjonal presse på om «flukten fra amerikanske obligasjoner», særlig fra statsobligasjoner, kunne tvinge den amerikanske sentralbanken til å sette opp rentene igjen, og dermed forverre bolig- og finanskrisa i USA.

Dette tyder på at USAs rentepolitikk er klemt mellom barken og veden. En lav rente med sikte på å motvirke den økonomiske krisa vil sannsynligvis på litt sikt føre til nedgang i utlandets etterspørsel etter dollar og verdipapirer i dollar generelt. I sin tur fører denne nedgangen til at USA ikke kan finansiere sitt underskudd på driftsbalansen overfor utlandet. Det resulterer i ytterligere svekking av dollaren og videre fall i etterspørselen etter amerikanske verdipapirer. Dessuten skaper den svekkede dollaren fare for inflasjon på grunn av høyere importpriser. Samtidig fører dollarens fall til nedgang i eurolandenes og Kinas eksport. Slik sett kan USAs forsøk på å dempe krisa hjemme føre til sterkere spredning av den internasjonalt. På den

andre siden: En økning av renten for å styrke dollaren, vil stimulere utlandets etterspørsel etter amerikanske verdipapirer, men også svekke USAs konkurranseevne. På lengre sikt vil det dempe veksten i økonomien, med andre ord forverre den økonomiske krisa i USA. Resultatet kan bli en dramatisk nedgang i det private forbruket som har drevet den siste høykonjunkturen. Under det liberaliserte handelsregimet vil dessuten en renteøkning, via styrking av dollaren, sannsynligvis føre til ytterligere vekst i underskuddet på driftsbalansen overfor utlandet, samtidig som innenlandsk produksjon stagnerer. Uansett hvilken rentepolitikk Federal Reserve velger, er den et tveegget sverd.

Etterspørselsvekst gjennom aktivaboom og stagnerende lønninger

Den siste høykonjunkturen i USA ble drevet av et sterkt voksende privat forbruk. I perioden 2001–2007 sto husholdenes konsumvekst for 2/3 av den samlede veksten i BNP.²¹ Fra 2000 til 2006 økte det private konsumet med 20,1%, mens BNP vokste med 16,3% og de private investeringene eksklusive boliger økte med bare 6,5%. I den samme perioden var husholdenes gjennomsnittlige sparing bare 1,1% av disponibel inntekt, og i 2005–2006 var den negativ.²² I perioden 2000–2005 utgjorde samlet bruttorealinvestering inklusive boligbygging gjennomsnittlig 16,3% av BNP. Det var en av de laveste investeringsratene blant OECD-landene, og mildt sagt en del lavere enn Kinas som lå mellom 40 og 45%.²³

Det er ikke selve konsumveksten, men måten den har vært finansiert på som skaper problemer. Amerikanske hushold har i stor grad tatt opp lån for fullfinansiering av boliger med pant i boligen. Lokket av den relativt lave renten har husholdene dessuten finansiert en betydelig del av sitt voksende konsum ved å ta opp stadig større lån med pant i boliger som steg jevnt i pris. Slike transaksjoner basert på stigende aktivapriser er en viktig grunn til at husholdenes samlede gjeld økte fra 7600 milliarder dollar (svarende til 75,5% av BNP) ved utgangen av 2001 til 13.300 milliarder (svarende til 100% av BNP) i juni 2007. De «frie kontantene» fra denne forgjeldingsprosessen steg fra et gjennomsnitt på knappe 5,2% av husholdenes disponible inntekt i perioden 1991–2000, til 11,9% i perioden 2001–2005.²⁴ Økningen i det private konsumet, i stor grad finansiert med «frie kontanter», har på sin side stimulert importen og bidradd til USAs voksende underskudd i utenriks-handelen og på driftsbalansen overfor utlandet.

Veksten i effektiv etterspørsel i USA de siste 30 årene skriver seg i hovedsak fra generelt stigende aktivapriser, inklusive boligpriser, og en voldsom ekspansjon av finanssektoren kombinert med eskalerende lederlønninger og tilsvarende økte inntektsforskjeller. Finanssektorens andel av total profitt i selskapssektoren ble nesten doblet fra et gjennomsnitt på 18,3% i 1980–1990 til 36, 2% i 2002–06. I det samme tidsrommet økte finans-

sektorens andel av BNP fra 9,3 til 13,7%, mens industriens andel sank fra 17,7 til 12,3%.²⁵ Store deler av profittene og lederlønningene i finanssktoren har utvilsomt gått til privat konsum.

Derimot har arbeiderlønningene bidradd stadig mindre til effektiv etter-spørrel. Fra 1964 til slutten av 1970-årene økte reallønningene i USA omtrent i takt med veksten i arbeidsproduktiviteten. Men siden 1980 har det vært et jevnt økende gap mellom arbeidsproduktivitet og gjennomsnittlig reallønn. Mellom 2001 og 2006 økte gjennomsnittlig reallønn i USA mindre enn halvparten av produktivetsveksten.²⁶ I 2006 var reallønnen i amerikansk næringsliv utenom jordbruket bare 0,6% høyere enn i 1973, mens arbeidsproduktiviteten derimot var 81,4% høyere enn i 1973.²⁷

Samtidig har lønnsforskjellene i USA økt betydelig. Mens reallønnen til de fattigste arbeiderne faktisk har sunket, har lederlønningene vokst kraftig. Fra midten av 1960-årene fram til 1986 var gjennomsnittlig lederlønn (ledere på alle nivå) i USA ca. 40 ganger gjennomsnittslønnen til vanlige arbeidere. I 2006 var derimot lederlønningene 110 ganger gjennomsnittlig arbeiderlønn.²⁸ Denne trenden ble forsterket av en kraftig vekst i inntektene til meklere og andre aktører i finanssektoren. I 2004 tjente for eksempel forvalterne i de 25 mest lukrative hedgefondene i USA mer enn noen toppleder i de 500 selskapene som danner grunnlaget for Standard & Poor's aksjeindeks.²⁹ Og i 2005 hadde de 25 mesttjenende hedgefondforvalterne i USA en gjennomsnittinntekt på over 250 millioner dollar.³⁰ Denne utviklingen blir reflektert i Gini-indeksen for pengeinntekter som steg fra 0,39 i 1970 til 0,41 i 1982 og 0,47 i 2005.³¹ Ikke noen annen «utviklet» vestlig økonomi har en så høy Gini-indeks for inntektsfordelingen som USA.³²

Tabell 2 viser at 45% av inntektsøkningen i 1993–2000 gikk til den øverste prosenten av befolkningen på inntektsfordelingsskalaen. I 2002–2006 ble veksten fordelt enda skjevere. Da stakk høyinnteksgruppen av med hele 73% av samlet inntektsvekst.

Tabell 2. Ulike innteksgruppers årlige realinntektsvekst i USA

	Gjennomsnittlig økning			Andel av samlet inntektsvekst til øverste 1% på inntektsskala
	Gjennomsnittlig inntekt	Øverste 1% på inntektsskala	Nederste 99% på inntektsskala	
Clinton-ekspansjon				
1993–2000	4,0%	10,3%	2,7%	45%
Bush-ekspansjon				
2002–2006	2,9%	10,9%	1,0%	73%

Kilde: Trevor Evans, «Krisens røtter», i Kristen Nordhaug og Helene Bank, (red.), *Fritt fall – Finanskrisen og utveier*, Res Publica, Oslo, 2009, s. 20.

Siden begynnelsen av 1990-årene er altså etterspørselsveksten i USA blitt skapt av en finansboble basert på raskt stigende aktivapriser, mens real-lønningene stagnerte. Samtidig fungerte den amerikanske økonomien som lokomotiv for økonomiene med store handelsoverskudd overfor USA. De ble så å si dradd fram av den boblebetingede etterspørselsveksten i USA.

I 2007-08 sprakk denne bobla. For å redde finanssystemet har sentralbankene i alle vestlige stater pumpet store pengemengder inn i banksystemet, og regjeringene har satt i gang en svært ekspansiv finanspolitikk.³³ Rikelig likviditet i deler av banksystemet, lav rente og synkende dollarkurs har ført til at spekulantene igjen er i full aktivitet. For i hovedsak lånte dollars («shortede dollars») kjøper aktørene en rekke aktiva med stigende pris: aksjer, sukker, olje, kobber, gull, osv.³⁴ Nouriel Roubini, en av de ytterst få amerikanske økonomene som forutså finanskrisa i 2008, kommenterer: «... den amerikanske dollarens fall fører til massive kapitalgevinster på short dollar posisjoner. La oss oppsummere: Markedsaktørene låner ved 20% negative rentesatser for på en sterkt lånefinansiert basis å investere i risikable globale aktiva som stiger i pris på grunn av overlikviditet og en massiv *carry trade*.»³⁵ Er den neste boblesprekken like om hjørnet? Vil en ny og enda verre økonomisk krise så å si legge seg opp på den nåværende krisa?

Endret handelsmønster

Som sagt er det underskuddene på driftsbalansen overfor utlandet som fører til den voksende netto utenlandsgjelden. Og som vi har sett, er 90% av underskuddene på driftsbalansen skapt av underskudd på handelsbalansen. De fem landene/regionene i tabell 3 representerte i perioden 1985–2006 mellom 68% og 72% av USAs underskudd i varehandelen. Av tabellen framgår det at Canada/Mexicos og EUs andeler av underskuddet har vært temmelig stabile. De store endringene gjelder Japan og Kina. I 1989–1992 representerte Japan hele 45,5% av USAs varehandelsunderskudd, mens Kina sto for bare 11,8%. I 2006 var dette bildet totalt snudd. Japans andel hadde sunket til 10,6%, mens Kinas andel hadde økt til 27,8%. Det året var USAs handelsunderskudd med Kina på 232,6 milliarder dollar, som økte ytterligere til 268 milliarder dollar tilsvarende 40% av USAs totale handelsunderskudd i 2008.³⁶

I løpet av 15 år er Kina blitt USAs viktigste handelspartner, men også handelsrival. Rivaliseringen kommer ikke bare av at kinesiske produkter utkonkurrerer amerikanske på USAs innenlandsmarked og genererer voksende handelsunderskudd, men også fordi kinesiske produkter i stor grad utkonkurrerer de amerikanske på USAs eksportmarkeder.³⁷

I 2006 kom 15,4% av USAs samlede vareimport fra Kina. Bare Canada hadde en større andel av USAs import med 16,2%.³⁸ Kina sto imidlertid for hele 27,8% av USAs samlede handelsunderskudd. Det er ingen tvil om at særlig Kongressen i USA nå betrakter Kina som den store rivalen både på

hjemmemarkedet og på markeder utenlands. Stephen Roach, sjefsøkonom i Morgan Stanley, har påpekt at bare i 2005 og 2006 ble det i Kongressen foreslått 27 lovvedtak rettet mot Kina.³⁹

Tabell 3. Aspekter ved USAs handelsunderskudd*

	USAs handelsunderskudd Milliarder US-dollar			Samlet underskudd i vareh. med Canada og Mexico		Underskudd i vareh. med EU (15) ⁺		Underskudd i vareh. med Japan		Underskudd i vareh. med Kina	
	(1) Totalt	(2) Tjenester	(3) Varer	Mrd. US-dollar	Som%-andel av (3)	Mrd. US-dollar	Som%-andel av (3)	Mrd. US-dollar	Som%-andel av (3)	Mrd. US-dollar	Som%-andel av (3)
1985–											
1988	125,1	(13,3)	138,4	21,2	15,3	17,8	12,9	52,3	37,8	3,6	2,6
1989–											
1992	56,8	(43,9)	100,7	3,3	3,3	(8,3)	(...)	45,8	45,5	11,9	11,8
1993–											
1996	86,6	(79,3)	165,9	23,5	14,2	8,1	4,9	57,9	34,9	31,4	18,9
1997–											
2000	225,4	(86,9)	312,3	48,5	15,5	35,6	11,4	68,8	22,0	64,8	20,8
2001	367,0	(62,5)	429,5	82,8	19,3	61,3	14,3	69,0	16,1	83,1	19,4
2002	424,4	(60,6)	485,0	85,3	17,6	82,1	16,9	70,0	14,4	103,1	21,3
2003	499,4	(51,5)	550,9	92,3	16,8	93,1	16,9	66,0	12,0	124,1	22,5
2004	613,2	(56,4)	669,6	111,6	16,7	103,9	15,5	75,6	11,3	161,9	24,2
2005	716,7	(70,4)	787,1	128,2	16,3	117,2	14,9	82,5	10,5	201,5	25,6
2006	762,5	(75,8)	838,3	136,1	16,2	116,5	13,9	88,6	10,6	232,6	27,8

* Årsgjennomsnitt for de fire periodene i tidsrommet 1985–2000.

⁺ Tallene for 2006 er for samtlige 27 medlemsland.

(...) betyr overskudd.

Datakilder: U.S. Census Bureau, Foreign Trade Statistics: www.census.gov/foreign-trade/; OECD, *National Accounts – Main Aggregates, Volume 1*, OECD, Paris, 1990, s. 32–33; og OECD, *Economic Outlook*, nr. 81, Paris, juni 2007, s. 285.

Et av USAs hovedankemål er at den kinesiske yuan (også kalt renminbi, RMB) er undervurdert. Men kinesiske myndigheter kan med god grunn svare at det er dollaren som er overvurdert i forhold til alle andre betydelige valutaer, i og med at USA har store handelsunderskudd ikke bare med Kina, men med alle sine viktige handelspartnere (tabell 3). I juli 2005 opphevet den kinesiske sentralbanken bindingen av yuan til dollaren og gikk over til en «administrert fleksibilitet» basert på en kurv av valutaer som inkluderer blant andre euro og japanske yen. I de neste 3 årene ble yuan revaluert med 21% i forhold til dollar. Men siden juli 2008 har de igjen holdt en fast kurs på 6,83 yuan pr. dollar. Den 21. juni 2009, rett før G-20 møtet, erklærte imidlertid den kinesiske sentralbanken at de vil gjøre yankursen mer markedsorientert igjen.⁴⁰

Men det er uansett grunn til å spørre om en revaluering av yuan kan «bremse» Kina i nevneverdig grad. Er det dessuten slik at den kinesiske kapitalismen utelukkende er en rival til den amerikanske, eller har verdens to økonomiske stormakter viklet seg inn i et gjensidig avhengighetsforhold? For å kunne antyde svar på disse spørsmålene må vi se litt på Kinas økonomiske utvikling de siste 25 årene.

Den kinesiske kapitalismens frammarsj

I perioden 1990–2006 vokste Kinas BNP pr. capita med gjennomsnittlig 9,2% pr. år. Det tilsvarer vel en firedobling, og ikke noe annet land har noen gang i historien hatt en tilnærmedesvis så høy vekstrate over et så langt tidsrom.⁴¹ Hvis trendene fra 2000 til 2006 varer ved, vil Kinas BNP pr. capita målt i kjøpekraftsjusterte dollar nå nivået til USA og Norge rundt år 2030. Grunnlaget for denne voldsomme veksten var og er en rask industrialisering. I perioden 1990–2006 vokste industriproduksjonen med gjennomsnittlig 12,4% pr. år, som betyr at den økte med en faktor på 6,5.

Den forserte industrialiseringen startet rundt 1980, da myndighetene satset systematisk på industrialisering gjennom importsubstitusjon (ISI). Kinas ISI var basert på et todelt system: På den ene siden statseide foretak som i hovedsak produserte konsum- og investeringsvarer; på den andre siden «småbybedrifter» (TVEs) som iallfall i navnet var eid av kommunene og for det meste produserte mellomprodukter og innsatsvarer til statsforetakene. I midten av 1980-årene sysselsatte statsforetakene ca. 70 millioner arbeidere, og rundt 1990 fantes det 25 millioner TVEs med totalt over 100 millioner sysselsatte. Disse sistnevnte foretakene sto da for ca. 40% av den samlede industriproduksjonen i Kina.⁴²

En avgjørende forutsetning for at ISI lyktes var den raske økningen av jordbruksoverskuddet som gjorde det mulig å fø en voksende befolkning utenfor jordbrukssektoren uten en belastende stor import av matvarer. Deng Xiaopings økonomiske reform satte «jordbruket først». I 1978–1983 ble jordbrukskommunene i realiteten avvirket og disponeringen av brukene og produksjonsbeslutningene overlatt til de enkelte bondehusholdene. Samtidig ble produsentprisene for jordbruksprodukter kraftig økt i 1979 og igjen i 1983. Da fikk bøndene dessuten tillatelse til selv å organisere transport og markedsføring av produktene sine. I 1984 fikk bønder også tillatelse til å ta arbeid i TVEs i nærliggende byer.⁴³ Disse reformene bidro utvilsomt til det som kan kalles Kinas «jordbruksrevolusjon»: en økning av produksjonen på 80% (5,5% pr. år) fra 1979 til 1990. Produksjonsveksten kom i hovedsak fra bedre dyrkingsmetoder som gjorde at landproduktiviteten økte med 44% (3,4% pr. år) fra 1979 til 1990.

Parallelt med ISI begynte myndighetene å gjøre forsøk med industriproduksjon for eksport i såkalte «soner for eksportproduksjon». De første av

disse sonene var plassert i Guandong (de trakk til seg store investeringer fra kapitalister i Hongkong) og Fujian (som ligger rett innenfor Taiwan). Plasseringen var orientert ut fra en strategi om å satse på oversjøisk kinesisk kapital, kombinert med gjenforeningspolitikk overfor Hongkong og Taiwan. Men produksjonen i eksportsonene var ikke stor nok til å bidra til den samlede industriproduksjonen i særlig grad. Det var takket være ISI at industriproduksjonen vokste med gjennomsnittlig 9,5% pr. år fra 1980 til 1990.

I 1987 aksepterte kommunistpartiet at industrialiseringen skulle bli eksportorientert, og i 1992–1994 satte regjeringen alle krefter inn for en eksportorientert industrialisering med åpning for utenrikshandel og utenlandske direkte investeringer (FDI).⁴⁴ I løpet av få år ble Kina den største mottakeren blant u-landene av FDI.⁴⁵ De økte fra 3,5 milliarder dollar i 1990 til 44,2 milliarder i 1997 og 79,1 milliarder i 2005. Rundt år 2000 foregikk nesten en tredjedel av industriproduksjonen i fabrikker som hadde tilknytning til utenlandske foretak.⁴⁶

FDI har utvilsomt vært viktig for Kinas anskaffelse og etterligning av moderne industriteknologi, men disse investeringene var og er små sammenlignet med de totale investeringene i økonomien. Som andel av Kinas samlede bruttorealinvesteringer nådde FDI en topp på 12,2% i 1997 og sank deretter til 8,1% i 2005.

Den hardere konkurransen som følge av åpningen av økonomien i 1990-årene førte til at en stor del av de statseide industriforetakene gikk konkurs, ble privatisert eller nedlagt. Disse foretakenes andel av samlet industri-sysselsetting sank fra 40% i 1990 til 14% i 2002.⁴⁷ Offentlig sektors andel av samlet urban sysselsetting sank fra 82% i 1991 til 27% i 2005. Mange TVEs som i stor grad hadde spesialisert seg på underleveranser til statsforetakene, led dermed samme skjebne. Gjennom denne prosessen mistet mer enn 50 millioner mennesker jobbene sine.⁴⁸ I løpet av 1990-årene forsvant det netto ca. 15 millioner industriarbeidsplasser i Kina.⁴⁹ Så å si på ruinene av TVEs vokste det fram en skog av nesten utelukkende privateide småbedrifter som kompenserte en stor del av sysselsettingstapet, særlig i TVEs. Det er blitt anslått at tallet på småbedrifter økte fra ca. 8 millioner i 2001 til rundt 60 millioner i 2009, og at over 95% av dem er privateide.⁵⁰

Særlig de statseide foretakene, og i mindre grad også småbybedriftene hadde måttet yte en rekke sosiale tjenester til arbeiderne, som boliger, pensjoner, helsetjenester og skoler. Med nedleggelsen av de importsubstituerende industriene forsvant slike rettigheter, og særlig i landsbyene og på landsbygda ble det mer fattigdom og arbeidsløshet, noe som førte til at over hundre millioner mennesker migrerte til byene, midlertidig eller for godt. I litteraturen er denne veldige folkeforflyttingen blitt kalt «den største masse-migrasjon verden noen gang har sett».⁵¹ Slik dannet det seg en veldig reservearmé av arbeidskraft som ILO rundt år 2000 anslo til over 20% av den urbane arbeidsstyrken, eller over 50 millioner mennesker.⁵² Av den totale

arbeiderklassen i byene på ca. 350 millioner i år 2000 er det blitt anslått at ca. 100 millioner arbeidet for lønn i private virksomheter og dermed offisielt ble klassifisert som lønnsarbeidere.⁵³

Denne industrielle reservearmeen har sitt grunnlag i store inntektsforskjeller mellom by og land med røtter tilbake til Mao-perioden. Mens landbruket da var tvunget til å selge matvarer til staten til administrativt fastsatte lave priser, mottok bybefolkningen subsidierte matvarer, husvære og velferdsgoder fra staten. Inntektsulikhetene mellom by og land og mellom regioner ble opprettholdt gjennom strenge begrensninger på retten til å flytte.⁵⁴ Det statlige husholdsregisteret kalt *hukou*, ble etablert under Mao. Det bidrar til å opprettholde den urbane reservearmeen av billig arbeidskraft, trass i at den opprinnelige hensikten var å begrense migrasjonen fra landsbygda til byene.⁵⁵ Under *hukou* har arbeidere som migrerer til byene, fortsatt sin hjemstavn på landsbygda. De må betale en avgift for retten til å migrere, og de får ikke fulle rettigheter som medlemmer av bysamfunnet. De har dårlige bosteder og er utelukket fra en rekke sosiale tjenester. Walker og Buck skriver: «*Hukou* er en brutal metode som diskriminerer mellom klasser av mennesker og holder den omstreifende befolkningen marginalisert. Det tjener til å opprettholde en lavtlønnet arbeidsstyrke, å redusere etterspørselen etter urban infrastruktur, for eksempel skoler, og å legge til rette for rask kapitalakkumulasjon.»⁵⁶

Kombinert med *hukou* bidrar inntektsgapet mellom by og land til å opprettholde den veldige reservearmeen. I de siste 20 årene har gjennomsnittlig inntekt pr. capita på landsbygda aldri vært over 40% av inntektsnivået i byene, siden 2002 har den ligget under en tredjedel av byene.⁵⁷ Kinesiske myndigheter anslår tallet på migrasjonsarbeidere i byene til ca. 120 millioner i 2008.⁵⁸ På grunnlag av offisiell statistikk, blant annet statistikk over urban lønnsvekst, er det likevel noen som hevder at reservearmeen er i ferd med å bli uttømt.⁵⁹

Men for det første refererer den offisielle statistikken til lønningene til statlig ansatte som, i motsetning til de fleste u-land, er mye høyere og stiger raskere enn arbeidslønningene i privat sektor.⁶⁰ For det andre lever fortsatt 59% av Kinas vel 1,3 milliarder mennesker på landsbygda. I 2006 arbeidet ca. 55% av den totale arbeidsstyrken, dvs. ca. 430 millioner mennesker i jordbruket, mens jordbrukets bidrag til totalt BNP var på bare 12%. Dette er et tegn på stor skjult arbeidsløshet og indikerer at mange titalls millioner mennesker fortsatt kommer til å migrere fra jordbruket. Sammen med den store arbeidsløsheten i byene, utgjør dette en reservearmé uten historisk side-stykke.⁶¹

Etter 25 år med rask økonomisk vekst var reallønnsnivået i Kinas industri i 2004 fortsatt bare ca. 3% av nivået i USA og vel 8% av nivået i de nye industrilandene i Asia (tabell 4).⁶² Reallønningene i Japan og Sør-Korea var omtrent 10 ganger høyere enn i Kina etter like lange perioder med rask

økonomisk vekst. Det synes altså rimelig å anta at det veldige lønnsgapet mellom USA og Kina ikke vil minke nevneverdig i overskuelig framtid.⁶³ En grunn til det er den sterke produktivitsveksten og den tilsvarende svake veksten i sysselsettingen i kinesisk industri.

Tabell 4: Gjennomsnittlige lønnskostnader pr. arbeidstime i industrien i 2004

	Kina	USA	Brasil	Mexico	Japan	Asiatiske NIC*
US dollar	0,67	22,87	2,88	2,35	21,44	8,00
Kina som %-andel av:	100,0%	3,0%	23,3%	28,5%	3,1%	8,4%

Totale lønnskostnader inklusive arbeidsgivernes sosialkostnader (arbeidsgiveravgift etc.) beregnet ved løpende valutakurser.

* Asiatiske NIC omfatter Hong Kong, Sør-Korea, Singapore og Taiwan.

Kilde: Erin Lett og Judith Banister, «Labor costs of manufacturing employees in China: an update to 2003-04», *Monthly Labor Review*, november 2006.

Gjennom en lang periode har arbeidsproduktiviteten i industrien økt med mellom 10 og 20% pr. år. I 2006 var produktivitsveksten på 20%, som innebar en kraftig reduksjon av kostnad pr. produsert enhet.⁶⁴ Veksten i sysselsettingen i industrien har derimot vært svært beskjeden. Industriens andel av samlet sysselsetting, estimert til litt over 20%, var ikke høyere i 2006 enn i 1990. Det samme bildet gjelder økonomien som helhet. Siden 1992 har veksten i sysselsettingen vært svak, mens arbeidsproduktiviteten har økt voldsomt. I 2006 bidro veksten i arbeidsproduktiviteten 7,3 ganger mer enn sysselsettingsveksten til veksten i BNP.⁶⁵

Den svake veksten i sysselsettingen har bidradd til å dempe reallønnsveksten og presse ned lønningenes andel av BNP. Under ISI-fasen i 1980-årene var lønnsandelen mellom 50 og 55% av BNP. Siden slutten av 1990-årene er andelen blitt sterkt redusert, samtidig som det har skjedd en sterk omfordeling mellom arbeid og kapital. Selskapenes profitt som andel av BNP økte fra 23% i 1995 til 31% i 2005, mens lønningenes andel av BNP falt fra 51% til 40% i det samme tidsrommet.⁶⁶

Samtidig har det vært en sterk økning i lønnsfordelingen langs to dimensjoner. For det første vokste forskjellen i realinntekt mellom by og land med ca. 50% mellom 1990 og 2005.⁶⁷ Ifølge noen estimater er inntektsforskjellen mellom by og land nå større i Kina enn i noe annet land.⁶⁸ For det andre har det vært en voldsom økning i lønnsfordelingen i byene der ledere i topp- og mellomsjiktet, særlig i industri- og finanssektoren, har skaffet seg lønninger nesten på vestlig nivå. Som resultat av denne utviklingen ble Gini-indeksen for inntektsfordelingen i Kina mer enn doblet, fra 0,22 i 1978 til 0,403 i 1998 og 0,496 i 2006. I 2007 ble det registrert 106 dollarmilliardærer i Kina. Det var et høyere tall enn i noe annet land unntatt USA.⁶⁹

Kinas veldig raske kapitalakkumulasjon er uttrykt ved en høy investeringsrate. Tabell 5 viser at bruttorealinvesteringenes andel av BNP allerede i 1995 lå på nærmere 42%. Reformene i offentlige selskaper førte til et fall fram til århundreskiftet, men så steg investeringsraten igjen til over 48% i 2009 og 2010.⁷⁰ Spareraten er enda høyere. Den steg fra 38% av BNP i 2000 til hele 53% i 2008. Differensen mellom Kinas spare- og investeringsrater, som reflekterer overskuddet på handelsbalansen, innebærer at Kina er en betydelig nettoeksportør av kapital.

Tabell 5: Privat konsum, realinvesteringer og sparing i Kina som prosentandeler av BNP

	1995	2000	2005	2008	2009	2010
Privat konsum	46,7	46,2	39,3	35,2	35,6	33,5
Samlede realinvesteringer	41,9	35,1	42,1	44,0	48,3	48,2
Total sparing	39,6	38,0	46,4	51,5	51,0	53,0

Kilde: Asian Development Bank, *Key Indicators for Asia and the Pacific 2011*, s. 167, 169, 172.

Motsatsen til høy realinvestering og sparing er lavt konsum. Det private konsumet som andel av BNP har falt fra 46,7% i 1995 til 33,5% i 2010. Det er sannsynligvis et av de laveste nivåene i verden. (Til sammenligning var det private konsumets andel av BNP 70% i USA, 58% i India og 53% i Sør-Korea i 2006.)⁷¹

Den lave lønnsandelen og det lave private konsumet har resultert i relativ stagnasjon i hjemmemarkedet for forbruksvarer, som er blitt erstattet av en sterk eksportvekst. Den ble kraftig stimulert av at Hongkong ble overført til Kina i 1997 og at Kina ble medlem av WTO i 2001. Fra 2002 til 2005 økte eksportvolumet med gjennomsnittlig 27% pr. år. Eksportens andel av BNP steg fra et gjennomsnitt på 15% i 1985–1990 til 23% i 2001 og 37% i 2005–2006. Det er helt eksepsjonelt at økonomier på størrelse med den kinesiske har en så stor eksportandel. I takt med den voksende eksportandelen økte overskuddet på handelsbalansen fra 16,1 milliarder dollar i 1995 til 28,9 milliarder i 2000, 125,5 milliarder i 2006 og en foreløpig historisk topp på 349 milliarder dollar i 2008.⁷²

Kina er et mønstereksempel på «økonomisk utvikling med ubegrenset arbeidstilbud», der store mengder billig arbeidskraft fra ikke-kapitalistisk sektor (særlig fra landbruket) presser ned lønningene i kapitalistisk sektor.⁷³ I perioden 1980–2006 økte landets andel av verdens samlede BNP fra 3 til 17%. Til sammenligning hadde USA og EU hver ca. 20% av verdens BNP i 2006. I løpet av de fem årene fra 2001, da Kina ble medlem av WTO, til 2006 ble landets andel av verdens samlede eksport doblet fra 4 til 8%. Andelen av Kinas samlede eksport som går til EU og USA, vokste fra 30,2% i 1996 til 40,7% i 2005–2006.⁷⁴

Den kinesiske industrien består ikke lenger bare av såkalte «arbeidsintensive» virksomheter som etterspør ufaglært arbeidskraft. Industriutviklingen skjer nå i hovedsak i høyteknologiske bransjer som står for en raskt økende andel av eksporten til USA og EU. Kinesisk industri produserer og eksporterer i dag så å si alt, fra vaskemaskiner og klimaanlegg til mobiltelefoner, fotoutstyr, TV-apparater, DVD-spillere, minnebrikker, minnepinner, datamaskiner, LCD- og plasmaskjermer osv. Den kinesiske produsenten Haier har kapret en fjerdedel av USAs marked for små kjøleskap, og konsernet Lenovo er et av verdens aller fremste og største innen datateknologi. I 2004 kjøpte Lenovo PC-avdelingen til selveste IBM.⁷⁵ I 2006 eksporterte Kina IKT-produkter for 300 milliarder dollar, mot USAs ca. 170 milliarder, og Kina hadde et handelsoverskudd på 75 milliarder dollar i slike produkter.⁷⁶

Kinas bilindustri har vokst voldsomt. Rundt århundreskiftet var den fortsatt temmelig ubetydelig, og i 2002 ble det produsert ca. 1,6 millioner biler. I 2006 nådde bilproduksjonen 7,3 millioner enheter. Med et totalt salg på 7,2 millioner enheter, derav 3,8 millioner personbiler, overtok Kina i 2006 Japans posisjon som verdens nest største bilmarked (etter USA). I 2007 hadde landet 16 bilfabrikker som sammen med den bilrelaterte industrien sysselsatte nærmere 130 millioner mennesker, dvs. nesten 17% av den totale arbeidsstyrken.⁷⁷ Fra september 2008 til september 2009, altså under den økonomiske krisa, økte bilsalget i Kina med 84%. I de første åtte månedene av 2009 var salget av lette motorkjøretøyer i Kina på 12 millioner enheter, som betyr at Kina har innhentet USA.⁷⁸ Kinas bilproduksjon kom i 2009 opp i 20% av den totale bilproduksjonen i verden.⁷⁹ Nå forbereder de å rykke fram på verdensmarkedet.

De som tror at mange amerikanske industrier har «komparative fortrinn» i forhold til Kina, tar feil. På grunn av store kostnadsfordeler kombinert med god kvalitet er kinesisk industri i dag overlegen i forhold til eller jevnbyrdig med den amerikanske innen praktisk talt alle bransjer. Den eneste sektoren der amerikansk næringsliv kan konkurrere med Kina, er jordbruket. Amerikansk eksport av jordbruksprodukter til Kina har da også vokst sterkt de siste 10–15 årene. Men det er en mager trøst for industrien. I forhold til Kina er USA i ferd med å få karakter av et u-land: eksport av jordbruksvarer og import av industrivarer. Dette er et problem som stikker langt dypere enn at det kan bøtes på med oppskrivning av den kinesiske yuan. Sosialt sett har kapitalismen i Shanghai sterke likhetstrekk med Manchester-kapitalismen tidlig på 1800-tallet; teknologisk er det en kapitalisme fra det 20. og 21. århundre. Det er en formidabel kombinasjon i den internasjonale konkurransen.

Men Kinas voldsomme kapitalistiske ekspansjon er slett ikke uten problemer. Et første problem er det voksende omfanget av «landran». Kinas sterke økonomiske vekst og utvidelsen av by- og industriområder har gjort land mer verdifullt. Usikre eiendomsrettigheter og dårlig utviklede jord-

registre gjør det lett for lokale myndigheter å beslaglegge landbruksland. Lokale myndigheter mottar store inntekter fra tomtsalg til utviklere som også betaler mye skatt, mens bøndene normalt får en svært begrenset kompensasjon. Landran er også en viktig inntektskilde for korruperte embetsmenn.⁸⁰ Dette har ført til en ulmende sosial uro som myndighetene etter hvert kan få problemer med å holde i sjakk.⁸¹

I oktober 2008 vedtok Det kinesiske kommunistparti et program for en større jordreform. Den har som mål å styrke bøndenes eiendomsrett til jorda de dyrker, begrense landran og fremme investeringer i landbruket, men reformen vil samtidig gjøre land omsettelig for å fremme sammenslåinger til større og mer effektive bruksenheter, noe som kan skape økt ulikhet på landsbygda. Det er uansett usikkert om bøndenes eiendomsrettigheter vil styrkes. Bukken passer havresekken. De samme lokalmyndighetene som står bak landranene, skal fortolke og sette i verk nye landlover, vurdere landverdier og utstede dokumenter som sikrer bøndenes eiendomsrettigheter.⁸²

Et annet problem er overinvesteringer og unyttet industrikapasitet som forsterkes av Kinas sterke eksportorientering og sårbarhet overfor internasjonale konjunktursvingninger. Under krisa har kapasitetsutnyttelsen falt i en rekke viktige industrisektorer, deriblant produksjon av stål, aluminium, sement og etylen, mens det har vært mer moderate fall innen oljeraffinering og produksjon av vindkraft. Kinas overkapasitet presser ned priser og profitter i hele verdensøkonomien siden landet står for en svært stor andel av verdens produksjon. For eksempel hadde Kina i 2008 38% av verdens stålproduksjon. Dets overkapasitet utgjorde da 9% av verdens stålproduksjon og var større enn den samlede produksjonen til det nest største produsentlandet, Japan.⁸³

Den kinesiske industriens overkapasitet er blitt drevet fram av lokalmyndigheter fra provinsnivå og nedover til småbyer og landsbyer. Fra midten av 1980-åra fikk de adgang til å beholde og fritt bruke ekstra skatteinntekter når de hadde oppfylt sine lokale forpliktelser og overført en viss andel av skatteinntektene til høyere nivåer. Dette ga støtet til en aktiv økonomisk politikk blant lokalmyndigheter for å øke skatteinntektene.⁸⁴ Provsregjeringene konkurrerte med hverandre om å tiltrekke investeringer og blokkerte investeringer på tvers av provinser. Selskapene reinvesterte derfor innen sine egne provinser. I tillegg reinvesterte de hovedsakelig innen etablerte produksjonsgrener siden det forholdsvis primitive kinesiske finanssystemet var dårlig egnet til å spre investeringer inn i nye områder. Investeringer ble dermed konsentrert innenfor etablerte produksjonsgrener og duplisert mellom provinser. Det fremmet oppbygging av overkapasitet.⁸⁵

Reformer av de statseide selskapene i slutten av 1990-åra «løste» midlertidig noen av problemene med overkapasitet gjennom konkurser og nedbemanninger. Subsidier til selskaper med underskudd ble redusert, små og middels store selskaper ble fusjonert eller slått konkurs. De store kjerne-

selskapene ble imidlertid beholdt under offentlig eie. De ble omorganisert, og produksjonskapasiteten deres ble redusert. Som kompensasjon for kapasitetsreduksjon fikk de tillatelse til å beholde utbyttet som de tidligere hadde betalt til sine statlige eiere. Dessuten ble deres tidligere velferdsforpliktelser overtatt av staten. Selskapenes fortjeneste økte gradvis utover årtusenskiftet etter en hard omstillingsperiode, og ble i stor grad reinvestert i produksjon. Dermed vendte problemene med overkapasitet tilbake.⁸⁶

Overkapasiteten i industrien presser ned priser og profitter og øker omfanget av misligholdte lån. Det kamufleres gjennom utstedelse av nye lån, statlige gjeldssaneringer og ved at statlige selskaper tar over gjelda til svake selskaper. Sentralregjeringen i Kina har forsøkt å begrense oppbyggingen av overkapasitet, men den er dårlig i stand til å kontrollere lokale myndigheter og selskaper. I de statseide bankene er utlån kontrollert av filialer i provinser og på lavere administrativt nivå, ikke av hovedkontorene i Beijing. Disse lokale bankfilialene er tett sammenvevd med lokale myndigheter. Utlånene deres styres av hensyn til sosial stabilitet, jobbskaping, statsinntekter og støtte til statseide selskaper, heller enn av ren lønnsomhet. Sentralbankens forsøk på å begrense utlånsveksten gjennom høyere styringsrente har ikke ført fram, mens dens skjerpning av reservekrav blir omgått.⁸⁷ I 2006–07 forsøkte regjeringen å nedlegge og begrense produksjonen i en rekke mindre stålverk. Lokale embetsmenn og bestyrere nektet å adlyde eller klarte å omgå disse kravene på forskjellig vis. Reduksjonen i kapasitet var minimal.⁸⁸

Den kraftige internasjonale konjunkturedgangen siden 2007 har rammet den kinesiske eksporten hardt. Myndighetene møtte denne situasjonen «med en sterkere finanspolitisk stimulans og en sterkere kredittvekst enn noen annen stor økonomi» (*The Economist*). I november 2008 vedtok regjeringen en finanspolitisk tiltakspakke tilsvarende 570 milliarder dollar, og i første halvår 2009 ble utlånene fra bankene økt med 980 milliarder dollar som svarte til en utlånsvekst på 27%. Etterpå har sentralbanken strevd med å kontrollere omfanget av bankutlån, uten å lykkes.⁸⁹

Tiltakene mot krisa har i all hovedsak gått ut på å øke de offentlige investeringene i veier, jernbaner, kraftverk, elektrisitetsnett osv., foruten støtte til eksportindustriene som er lokalisert i kystprovinsene. Dette har ført til at bruttorealinvesteringenes andel av BNP nådde et historisk toppnivå på over 48% i 2009 og 2010. Det private konsumets andel av BNP har derimot fortsatt å synke og nådde et historisk lavmål på 33,5% i 2010. Problemet med lavt privat konsum kan bare løses ved at arbeidslønningene i byene og inntektene på landsbygda økes. Det vil innebære en styrking av hjemmemarkedet, slik at eksportens andel av BNP går ned. Men dette kan bare skje gjennom en kraftig og neppe friksjonsfri modifikasjon av den rådende akkumulasjonsmodellen. Og som Hung Ho-Fung påpeker: «Byråkrater og bedriftsledere fra kystprovinsene er blitt en mektig gruppe som er i stand til å gi retning til utformingen og implementeringen av sentralregjeringens

politikk. Hittil har denne gruppen vært ubøyelig i sin motstand mot en slik reorientering.»⁹⁰

På den andre siden har krisetiltakene motvirket økningen i arbeidsløsheten. BNP økte med 9,2% i 2009 og 10,3% i 2010. Samtidig har tiltakene ført til litt høyere import, mens eksporten har sunket. Eksportens andel av BNP gikk ned fra 38% i 2007 til 26,7% i 2009, mens overskuddet på driftsbalansen med utlandet har gått ned fra 412 milliarder dollar i 2008 til ca. 305 milliarder i 2009.⁹¹ Et lavere eksportoverskudd vil gjøre den kinesiske økonomien mer robust overfor internasjonale konjunktursvingninger. Men på litt sikt må kjerneaspektet ved den rådende akkumulasjonsmodellen endres: Økonomien må vris bort fra den ekstremt høye investeringsraten og over på et høyere konsumnivå både i privat og offentlig sektor. Det vil kreve en kraftig økning av arbeidslønningene i byene og inntektsnivået på landsbygda som vanskelig lar seg gjennomføre før de rådende maktforholdene er endret.

Et enda alvorligere problem er at Kina blir stadig mer avhengig av importert energi og råvarer. Kina er nå verdens største forbruker av råvarer som kull, stål og kobber, og landet er verdens største importør av jernmalm, mangan, bly, krom og kobber. Kina sto i 2006 for 25% av den totale kobberimport i verden og er dessuten verdens største importør av soyabønner, trevirke og bomull.⁹² Landets raskt voksende etterspørsel etter disse råvarene er hovedgrunnen til prisstigningen på verdensmarkedet før finanskrisa.⁹³ Samtidig er Kina blitt en storforbruker av energi, hovedsakelig i form av kull og importert olje. I perioden 1997–2004 økte energiforbruket med gjennomsnittlig 5,7% pr. år.

To oljetørste stormakter

Vi har sett at handelsrelasjonen mellom USA og Kina har karakter av et skjebnefellesskap. De finansielle forholdene mellom de to landene er dessuten slik at en sterk svekkelse av dollaren vil skade begge land. Når det gjelder råvarer, først og fremst olje, stiller saken seg helt annerledes. På dette feltet er de to landene potensielle rivaler.

I 1980-årene var Kina Asias største oljeeksportør, og inntil 1993 var landet selvforsynt. Deretter begynte både forbruk og netto import å stige raskt. Forbruket ble mer enn doblet, fra 3,3 millioner fat pr. dag i 1995 til 7,2 millioner i 2006. I 2003 ble Kina verdens nest største forbruker av olje, etter USA, og året etter rykket landet opp til tredje plass blant verdens netto importører, etter USA og Japan. Fra 2004 til 2006 utgjorde økningen i Kinas oljeforbruk 37% av hele verdens forbruksøkning, og i 2009 importerte Kina 51,2% av sitt oljeforbruk.⁹⁴ Ifølge Det internasjonale energibyråets (IEA) prognose vil Kina stå for hele 30% av tilveksten i verdens oljeforbruk mellom 2006 og 2020. IEA regner dessuten med at Kinas nettoimport i 2030 vil utgjøre vel 80% av landets totale forbruk.⁹⁵

I likhet med USA er Kina sterkt avhengig av oljeimport fra Midtøsten inklusive Saudi-Arabia. I 2009 kom 41% av Kinas oljeimport fra land i Midtøsten. For å redusere risikoen for forsyningskrise arbeider myndighetene i Beijing systematisk med å spre oljeimporten på flere land. I 2005 seilte Angola opp som Kinas viktigste land for oljeimport (18% av total import), og det satses stort på økt import fra flere land utenfor Midtøsten, blant andre Sudan, Russland, Kasakhstan, Nigeria, Ekvatorial-Guinea, Tsjad, Niger, Republikken Kongo og Indonesia.⁹⁶ Flere oljestater i Midt-Østen, blant dem Iran og Saudi-Arabia, prøver aktivt å bygge ut sine relasjoner til Kina for å motvirke den sterke avhengigheten av leveranser til USA.⁹⁷

Kinas langsiktige strategi er å sikre direkte nasjonal kontroll over olje- og gassforsyningen ved at de tre store statlige selskapene, CNPC, Sinopec og CNOOC, kjøper opp felt i utlandet. Lederne i Beijing mener at dette gir sikrere forsyninger og er billigere enn å kjøpe oljen på det internasjonale markedet. Kineserne driver handel og investerer utenlands ut fra en strikt regel om «ikke-innblanding i indre forhold».⁹⁸

De kinesiske lederne er særlig bekymret for at en av de viktigste transportårene for olje, nemlig Hormuzstredet og Malakkastredet, kan bli sperret som følge av terrorangrep eller en eventuell konflikt med USA. I 2003 ble det fraktet 15 millioner fat olje pr. dag, dvs. ca. 20% av total produksjon i verden, gjennom Hormuzstredet. To tredjedeler av denne oljen ble fraktet videre gjennom Malakkastredet mellom Indonesia og Malaysia.⁹⁹ Begge disse sundene blir i dag kontrollert av USAs marine.

USAs produksjon av olje nådde sitt historiske toppunkt i 1970/71, og landets totale produksjon sank fra 9,2 millioner fat pr. dag i 1973 til 5,1 millioner i 2006. I den samme perioden økte forbruket fra 12,4 til 15,2 millioner fat pr. dag. Det innebar at netto import som andel av totalt forbruk steg fra 26,1% i 1973 til hele 66,5% i 2006. De siste årene har importandelen sunket igjen, til 51% i 2009.¹⁰⁰ Siden rundt årtusenskiftet har USA redusert andelen av oljeimporten som kommer fra Midtøsten, og i 2009 kom bare 15,4% av USAs totale oljeimport fra Midtøsten. Men denne andelen vil måtte øke igjen i de kommende 10–15 årene, av to grunner. For det første har mange av USAs viktigste oljeleverandører (inklusive Alaska) passert «peak oil» og produserer stadig mindre hvert år. Blant disse landene er Indonesia («peak oil» i 1997), Storbritannia (1999), Egypt (1999), Gabon (1999), Australia (2000), Venezuela (2000), Norge (2001), Oman (2001), Mexico (2004) og Nigeria (2005). Disse ti landenes samlede oljeproduksjon (inklusive likvid gass) sank fra 19,2 millioner fat pr. dag, svarende til 25,7% av verdens totale produksjon, i år 2000 til 15,1 millioner fat, svarende til 18,4% av verdens totale produksjon, i 2008. I 2005 hadde 33 av verdens 48 største produsentland nådd eller passert «peak oil». For det andre ligger to tredjedeler av verdens påviste oljereserver i den muslimske verden, og 56%

av de påviste reservene ligger i Midtøsten.¹⁰¹ En storforbruker som USA kan derfor ikke unngå å bli mer avhengig av import fra Midtøsten.

USA og Kina er verdens to største oljeforbrukere, med et samlet forbruk på 28,5 millioner fat pr. dag, dvs. 33% av verdens totale forbruk, i 2007. De to stormaktenes voldsomme oljehunger og store og stigende import-avhengighet gjør det for det første sannsynlig at rivaliseringen mellom dem om verdens oljekilder vil øke.¹⁰² For det andre vil Kinas (og etter hvert Indias, Russlands og Brasils) frammarsj som storforbruker av olje og kull akselerere klimaproblemene grunnet CO₂-utslipp.¹⁰³

Rundt to tredjedeler av verdens påviste oljereserver ligger i den muslimske verden, og som nevnt hovedsakelig i Midtøsten. I tautrekkingen om denne stadig knappere lagerressursen er USA i en vanskeligere stilling enn Kina. For USA har et dobbelt prosjekt i Midtøsten, nemlig å sikre oljeforsyningene sine og å støtte og forsvare staten Israel.¹⁰⁴

Hvor lenge kan USA bære kostnadene ved sitt hegemoni?

Det amerikanske finansdepartementets redningsaksjon for AIG viste at USAs finansielle hegemoni er en viktig del av USAs hegemoni generelt, men at det også koster. Med 170 milliarder dollar av skattebetalernes penger reddet de ikke bare AIG, men også europeiske banker som hadde «forsikret» sine spekulative transaksjoner hos AIG, blant andre Société Générale i Frankrike og Deutsche Bank i Tyskland. Tysklands finansminister, Peter Steinbrück, var raskt ute med å rose USA «for å handle ikke bare i USAs interesse, men i interessene til andre nasjoner».¹⁰⁵

USAs evne til å handle ut fra den internasjonale kapitalens felles interesser er imidlertid betydelig redusert. USAs gjeldsfinansierte forbruk med grunnlag i stigende boligpriser har tidligere holdt den amerikanske økonomien gående, og styrket den øvrige verdensøkonomien, ikke minst Kina. Tabell 6 viser hvordan veksten i dette forbruket har avtatt etter utbruddet av krisa i 2007.

Fra 2005 til 2007 økte amerikanske husholdningers forbruk med 1.007 milliarder dollar og private investeringer med 116 milliarder dollar. Dette utgjorde en stor del av samlet vekst i bruttonasjonalprodukt på 1439 milliarder dollar. Fra 2007 til 2009 var økningen i husholdningers forbruk langt mindre, bare 266 milliarder dollar. Videre falt realinvesteringene med hele 666 milliarder dollar. Samlet vekst i bruttonasjonalprodukt var på beskjedne 181 milliarder dollar (tabell 6).

Tidligere i denne artikkelen ble det vist til at USAs krigskostnader i Irak og Afghanistan utgjorde 1600 milliarder dollar, eller 20900 dollar pr. amerikansk hushold, i perioden 2002–2008. Fordi krigskostnadene ikke bare blir ført på forsvarsbudsjettet, men på flere andre budsjett, for eksempel «utviklingshjelp» og «nasjonal sikkerhet», spriker beregningene.¹⁰⁶ Joseph

Stiglitz og Linda Bilmes har regnet ut at bare for Irak-krigen er de direkte kostnadene fram til 2008 et sted mellom 1750 og 2655 milliarder dollar inklusive rentene på statens lån. De anslår at krigen i Irak i begynnelsen av 2008 kostet 12 milliarder dollar pr. måned, eller 290 milliarder pr. år.¹⁰⁷

Tabell 6: Privat forbruk, personlig sparing og private realinvesteringer i USA, 2005-2009 (milliarder dollar)

	2005	2007	2009*	Endringer 2005-2007	Endringer 2007-2009
Privat forbruk	8.819,0	9.826,4	10.092,6	1.007,4	266,2
Som %-andel av BNP	69,8	69,8	70,8		
Private bruttorealinvesteringer	2.172,2	2.288,5	1.622,9	116,3	- 665,6
Som %-andel av BNP	17,2	16,3	11,4		
Bruttonasjonalprodukt	12.638,4	14.077,6	14.258,7	1.439,3	181,0

* Foreløpige anslag

Kilde: *Economic Report of the President, 2010*, Washington D.C., 2010, s. 328, 366, 369.

Likevel er det ikke først og fremst størrelsen på krigsutgiftene, men måten de blir finansiert på som kan skape de største problemene for USA. I stedet for å øke skattene for å finansiere krigene i Afghanistan og Irak gjennomførte president Bush store skattereduksjoner for de rike og finansierte krigene med statlige låneopptak. Som Bilmes og Stiglitz påpeker:

«Irak-krigen er den første siden uavhengighetskrigen [1776–1781] som vi har finansiert ved å låne penger i utlandet (kolonistene lånte fra Frankrike). Neste generasjon vil måtte betale all renten på pengene vi har lånt, inklusive de 40% av krigsfinansieringen som er lånt fra land i Midtøsten, Kina og andre utenlandske kreditorer. Neste generasjon vil også bli konfrontert med en føderal statsgjeld på 9000 milliarder dollar, en gjeld som har vokst med 12% som følge av krigen.»¹⁰⁸

USAs utenlandsgjeld er i ferd med å bli så stor at det er vanskelig å se hvordan dollaren på lengre sikt skal kunne «styrke seg» igjen. Gullstandarden og det britiske hegemoniet ble i en lang periode støttet opp gjennom kommersiell utbytting av koloniene, i hovedsak India. USAs hegemoni har ikke noen lukrativ koloni å støtte seg på. De krigene landet fører, har – iallfall økonomisk sett – ikke noen vinningside, med bare en tapsside. USAs økonomiske hegemoni er i ferd med å bli historie, og landets politiske og militære makt er rett og slett kredittfinansiert. Det gjenstår å se hvor lenge dette gapet mellom politisk-militært hegemoni og økonomiske realiteter kan vare ved.

Blir Kina det nye «lokomotivet» i verdensøkonomien?

Vi har sett at gjennom en sterk etterspørselsvekst skapt gjennom aktivaboble og kredittekspansjon har den amerikanske økonomien de siste tiårene fungert som verdensøkonomiens lokomotiv. Som konsekvens av denne prosessen har USA hatt store og voksende handelsunderskudd og akkumulert en stadig mer prekær utenlandsgjeld, mens de eksportorienterte økonomienes handelsoverskudd har ført til raskt voksende fordringer på USA. Finanskrisa i 2008–09 ser ut til å representere begynnelsen til slutten på denne utviklingen. Underskuddet på USAs driftsbalanse med utlandet falt fra 800,6 milliarder dollar i 2006 til 376,6 milliarder dollar i 2009, før det økte til 470,9 milliarder i 2010.¹⁰⁹ USAs husholdninger kan ikke på samme vis som tidligere fungere som siste garantister for verdens etterspørsel. USAs muligheter til fortsatt offentlig gjeldsfinansiering er også begrensede.

Alle stater som sitter med store fordringer på USA, vet nå at de slett ikke sitter trygt. Den største kreditoren, Kina, har forsiktig kvittet seg med litt av sine dollarreserver og solgt en del dollarobligasjoner for obligasjoner i euro. I 2007 opprettet de dessuten et statsfond, China Investment Corporation, med en startkapital på 200 milliarder dollar.¹¹⁰ Dette fondets oppgave er å kjøpe opp teknologisk og økonomisk interessante selskaper utenlands. Men disse tiltakene er småtteri sammenlignet med Kinas enorme dollarfordringer overfor USA. Rett nok har det skjedd en kraftig økning i Kinas import fra NIC-landene i Asia de siste 15 årene. Det har utviklet seg en arbeidsdeling der nabolandene forsyner Kina med komponenter og produksjonsutstyr, mens Kina orienterer sin eksportproduksjon mot Europa og USA. På denne måten er nabolandene blitt avhengige av at Kinas eksportsuksess fortsetter.¹¹¹

Som vi har sett, er det lite som tyder på at Kinas eksportorienterte vekstmodell er i ferd med å bli modifisert. I overskuelig framtid vil det amerikanske lokomotivet i verdensøkonomien neppe bli erstattet av et kinesisk. Dette kan innebære en langvarig periode med økonomisk stagnasjon og kriser.

(Mai 2011)

NOTER

- 1) Uttrykket «Kimerika» (eng. «Chimerica») stammer fra økonomihistorikeren Nial Ferguson, jf. f.eks. boken hans, *The Ascent of Money – A Financial History of the World*, Penguin, London 2009, s. 284 ff.
- 2) OECD, *Economic Outlook*, nr. 85, Paris, juni 2009, s. 300 - 311.
- 3) Nasjonalregnskapsmessig gjelder at $PU + OU = HU$. For perioden 2002–2006 var de akkumulerte underskuddene: $PU = 719$ milliarder dollar (24%), $OU = 2.297$ milliarder dollar (76%), og $HU = 3.016$ milliarder dollar (100%). Det ganske store PU skyldes slett ikke høye investeringer (i forhold til andre land), men – som vi skal se – et høyt privat konsum som innebar lav privat sparing.

- 4) Jf. www.gpoaccess.gov/usbudget/.
- 5) OECD, *Economic Outlook*, nr. 85, 2009, s. 277; «Budget of the U.S. Government, Fiscal Year 2011»: www.budget.gov/.
- 6) Ibid. og OECD, *Economic Outlook*, nr. 81, Paris, juni 2007, s. 265.
- 7) Jf. www.gpoaccess.gov/usbudget/; *Der Spiegel* nr. 48, 2007: 74.
- 8) Kilder: www.census.gov/foreign-trade/; OECD, *Economic Outlook*, nr. 60, Paris, desember 1996, A50–A54; og OECD (2007: 285–289). I tillegg til underskuddet (eventuelt overskuddet) på handelsbalansen inneholder underskuddet på driftsbalansen netto renter, dividender og overføringer (inklusive u-hjelp og militære utgifter) til utlandet.
- 9) Michael Mah-Hui Lim, *Old Wine in a New Bottle: Subprime Mortgage Crisis – Causes and Consequences*, Working paper no. 532, 2008, The Levy Economics Institute, Annandale-on-Hudson, NY, april 2008, s. 9; *Der Spiegel* nr. 26, 14.11.2011, s. 110; Chinability, «China's foreign exchange reserves, 1977-2009», <http://www.chinability.com/Reserves.htm>
- 10) IMF, *World Economic Outlook – Spillovers and Cycles in the Global Economy*, IMF, Washington D.C., april 2007, s. 272. U-landene omfatter her alle de 143 landene som ikke er klassifisert som «høyt utviklet» («advanced»). Grovt sett er det alle verdens land minus OECD-landene. De 56 u-landene med netto utenlandsgjeld, altså samme situasjon som USA, hadde i 2006 en total gjeld på 2311,5 milliarder dollar, svarende til 33% av USAs netto utenlandsgjeld. Jf. *ibid.*, s. 206–208, 272.
- 11) Jf. «Fears of Dollar Collapse as the Saudis Take Fright», *The Telegraph*, 20.09.2007. Selv om Saudi-Arabia er en storimportør av amerikanske varer, ikke minst militærutstyr, hadde USA et akkumulert handelsunderskudd med Saudi Arabia på 97,3 milliarder dollar i perioden 2000–2006 (jf. www.census.gov/foreign-trade/balance/)
- 12) *The Economist*, «A special report on China and America», 24.10.2009: 5. Ved utgangen av mars 2010 var Kinas beholdning av amerikanske statsobligasjoner kommet opp i over 895 milliarder dollar. Jf. Bloomberg News, 19.06.2010: <http://www.bloomberg.com/apps/>
- 13) Federal Reserve Statistical Board, *Flow of Funds Accounts of the United States*, www.federalreserve.gov/releases/z1/, tabell F.107.
- 14) Richard Duncan, *The Dollar Crisis: Causes, Consequences, Cures*. 2nd ed., John Wiley & Sons, Singapore, 2005, s. 276–279, 284–287. Kinas fastkurspolitikk i forhold til dollaren ble oppgitt i 2005.
- 15) Jeffrey Henderson, «China and global development: towards a Global-Asian Era?», *Contemporary Politics*, bd. 14, nr. 4, 2008, s. 383–384.
- 16) Trevor Evans, «Die gegenwärtige Finanzkrise und die Grenzen der US-amerikanischen Geldpolitik», *Prokla*, nr. 153, 2008, s. 523.
- 17) For en oversikt over finansspekulasjon i tilknytning til USAs boligboble, se Rune Skarstein, «Kannibalsk kapitalisme – Bakgrunnen for den økonomiske krisa», i Kristen Nordhaug og Helene Bank (red.), *Fritt fall – Finanskrisen og utveier*, Res Publica, Oslo, 2009. Se også Skarstein s artikkel om årsakene til den økonomiske krisa i dette heftet av *Vårdøger*.
- 18) Federal Reserve, *Flow of Funds*, desember 2008, tabell F.107.
- 19) Jf. «China Set to Reduce Exposure to Dollar», *Washington Post*, 10.01.2006; «China Forex Reserves World's Biggest», *Financial Times*, 28.03.2006;

- nettstedet www.chinability.com/Reserves/, og *Der Spiegel* nr. 48, 2007: 87. Dollarens andel av verdens valutareserver steg fra vel 45% til ca. 67% mellom 1990 og 2002. Det skyldtes i stor grad Kinas oppbygging av store valutareserver i dollar. Nedgangen i dollarens andel siden 2002 er altså foreløpig svært liten.
- 20) Mange private sparere og finansinvestorer har derimot reagert som de bruker å gjøre når en finanskriser truer. Av angst for at den amerikanske staten ikke kan forsvare dollarens verdi, med andre ord angst for depresiering av dollaren og påfølgende inflasjon, kjøper de den egentlige pengevaren, nemlig gull. Prisen for en unse gull på London-markedet steg fra gjennomsnittlig 444 dollar i 2005 til over 900 dollar den 15. januar 2008, 1180 dollar den 20. november 2009 og over 1600 dollar i august 2011. Jf. også Rune Skarstein, *Økonomi på en annen måte – Makt og penger fra europeisk føydalisme til globalisert kapitalisme*, Abstrakt forlag, Oslo, 2008, kapittel 2.3.
  - 21) Lim, *Old Wine*, s. 9.
  - 22) Jf. OECD, *Economic Outlook*, nr. 81, Paris, juni 2007, s. 239–261.
  - 23) Jf. <http://frwebgate.access.gpo.gov/>.
  - 24) Jf. Alan Greenspan og James Kennedy, *Sources and Uses of Equity Extracted from Homes*, Federal Reserve Staff Working Paper 20, 2007, s. 25. Kan lastes ned fra www.federalreserve.gov/PUBS/feds/2007.
  - 25) Jf. Rune Skarstein, «Kannibalsk kapitalisme», s. 96.
  - 26) Simon Mohun, «Distributive shares in the US economy, 1964–2001», *Cambridge Journal of Economics*, bd. 30, 2006, s. 358. Jf. også «Rich man, poor man», *The Economist*, 20.01.2007, s. 11.
  - 27) Baker, Dean (2007), *The productivity to paycheck gap: What the data show*, Center for Economic and Policy Research, New York, s. 4–8. Kan lastes ned fra: www.cepr.net.
  - 28) *The Economist*, 20.01.2007, s. 11.
  - 29) Greg Ip, «Income-Inequality gap widens», *Wall Street Journal*, 12.10.2007.
  - 30) René M. Stulz, *Hedge Funds: Past, Present and Future*, WP 2007: 3, Fisher College of Business, The Ohio State University, 2007, s. 7. (Kan lastes ned fra: www.ssrn.com/abstract=939629).
  - 31) Zacharias, Agit, Edward N. Wolff og Thomas Masterson, *Levy Institute Measure of Economic Well-Being – New Estimates of Economic Inequality in America, 1959–2004*, The Levy Economics Institute, Annandale-on-Hudson, NY, april 2009, s. 4.
  - 32) Gini-indeksen er den mest brukte indikator for å måle inntektslikhet/-ulikhet. En Gini-indeks, $G = 0$ betyr perfekt likhet, $G = 1$ betyr perfekt ulikhet, dvs. at det rikeste individet eller gruppen av individer i befolkningen har hele inntekten. En Gini-indeks mellom 0,40 og 0,50 blir som regel regnet som betydelig ulikhet, mens en indeks over 0,50 regnes som stor ulikhet. I Norge og Sverige er Gini-indeksen for inntektsfordelingen vel 0,25, i Tyskland 0,28.
  - 33) I mars 2009 meldte *Bloomberg News* at den amerikanske regjeringen og sentralbanken «har brukt, lånt ut eller forpliktet seg til 12.800 milliarder dollar», som tilsvarer 97% av USAs BNP i 2006, eller 42.100 dollar pr. innbygger i USA. Jf. Mark Pittman og Bob Ivry, «Financial rescue nears GDP as pledged top 12.8 trillion», *Bloomberg* 31.03.2009, www.bloomberg.com/apps/. I juli 2009 uttalte generalinspektøren for finansdepartementets Troubled Assets Relief Program (TARP), Neil Barofsky, at føderalstatens samlede redningspakke kan

komme opp i 23.700 milliarder dollar, som er nesten det doble av USAs BNP i 2009. Pengene fra TARP blir brukt til et storsilt oppkjøp av «råtne aktiva» fra bankene. Jf. Dawn Kopecki og Catherine Dodge, «U.S. rescue may reach \$23.3 trillion, Barofsky says», *Bloomberg* 20.07.2009, www.bloomberg.com/apps/news/. Også EU-statene har punget ut. I juni 2009 rapporterte EU at medlemsstatene har godkjent redningspakker på til sammen 5300 milliarder dollar. Jf. Meera Louis, «Bank rescue cost EU states \$5.3 trillion, more than German GDP», *Bloomberg* 12.06.2009, www.bloomberg.com/apps/news/.

- 34) Pr. 15.11.2009 hadde prisen på olje steget med 112%, sukker 79% og kobber 133%. Gullprisen i dollar har steget med 35% og var på 1180 dollar pr. unse rundt den 20. november. Jf. «Wahnsinn 2.0», *Der Spiegel* 23.11.2009, s. 72–83.
- 35) Nouriel Roubini, «Mother of all carry trades faces an inevitable bust», *Financial Times*, 01.11.2009. Vår utheving.
- 36) *Der Spiegel*, 09.11.2009: 75.
- 37) Tabell 3 viser at forverringen av USAs totale handelsbalanse (varer og tjenester) delvis skyldes at overskuddet i tjenestehandelen har sunket, fra en topp på 86,9 milliarder dollar pr. år i 1997–2000, til 51,5 milliarder i 2003. Selv om dette overskuddet har tatt seg opp igjen etter 2003, har det ikke nådd nivået fra 1993–2000. En årsak til det er sannsynligvis at kontrolltiltakene etter 11. september 2001 har ført til mindre turisme til USA.
- 38) Beregnet etter data i www.census.gov/foreign-trade/balance/; og www.census.gov/foreign-trade/statistics/.
- 39) Jf. Stephen S. Roach, *Stephen Roach on the next Asia: Opportunities and Challenges for a new globalization*, Hoboken N.J.: John Wiley & Sons, 2009, s. 363. Ingen av forslagene ble vedtatt.
- 40) Jf. Bloomberg News, «China Signals End to Yuan's Two Year Peg to Dollar», 19.06.2010: <http://www.bloomberg.com/apps/>
- 41) Når ikke annen kilde er oppgitt, er dataene for Kina hentet fra Verdensbankens database, *Development Indicators*: <http://devdata.worldbank.org/dataonline/>.
- 42) Richard Walker og Daniel Buck, «The Chinese Road», *New Left Review* nr. 46, juli–august, s. 43. Giovanni Arrighi, *Adam Smith in Beijing – Lineages of the Twenty-First Century*, Verso, London, 2007, s. 362–364 gir en god oversikt over TVEs' rolle i Kinas økonomiske utvikling.
- 43) Arrighi, *Adam Smith in Beijing*, s. 361–362.
- 44) Men kapital- og valutakontrollen er (foreløpig) blitt opprettholdt, også etter at Kina ble medlem av WTO i 2001.
- 45) David Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford University Press, Oxford, 2005, s. 125–136.
- 46) Joel Andreas, «Changing Colours in China», *New Left Review*, nr. 58, november/desember, 2008, s. 130.
- 47) Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, s. 129.
- 48) Andreas, «Changing Colours», s. 130, 131.
- 49) Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, s. 144.
- 50) *The Economist*, 12.09.2009, s. 68.
- 51) Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, s. 127.
- 52) Jf. Walker og Buck, «The Chinese Road», s. 44.

- 53) Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, s. 144.
- 54) Ching Kwan Lee og Mark Selden, «Durable Inequality: the legacies of China's revolutions and the pitfalls of reform», i John Foran, David Land and Andreja Zivkovic (red.), *Revolution in the Making of the Modern World*, Routledge, London/New York, 2008, s. 84.
- 55) Dette systemet ligner mye på *The Parish Law* i England på slutten av 1700-tallet. Jf. kapittel 1.8 i Rune Skarstein, *Økonomi på en annen måte*, op.cit.
- 56) Walker og Buck, «The Chinese Road», s. 44.
- 57) Jf. Hung Ho-fung, «America's Head Servant: The PRC's Dilemma in the Global Crisis», *New Left Review*, nr. 60, november/desember 2009, s. 18–19; Barry Naughton, *The Chinese Economy: Transitions and Growth*, The MIT Press, Cambridge Mass., 2007, s. 133.
- 58) *The Economist*, 31.01.2009, s. 27. La det også være nevnt at forskere ved Minzu universitetet i Beijing anslo at ca. 15 millioner, dvs. over 10%, av disse arbeiderne ville være arbeidsløse i 2009 som følge av den økonomiske krisa (ibid.: 28).
- 59) F.eks. Wu Zhong, «China's Cheap Labor Pool Running Dry», *Asia Times Online*, 19.06.2007: www.atimes.com/; Arrighi, *Adam Smith in Beijing*, s. 360–361.
- 60) Jf. Olivia Chung, «Official Wage Figures Belie Reality», *Asia Times Online*, 31.07.2007: www.atimes.com/.
- 61) Derimot har den raske industrialiseringen ført til mangel på faglært arbeidskraft i mange bransjer.
- 62) Det har imidlertid skjedd en beskjeden «oppheving» for industriarbeidere fra 2,1 prosent av USAs nivå i 2002 til 2,7 prosent i 2006. Se Erin Lett og Judith Banister, «China's manufacturing employment and compensation costs: 2002–2006», *Monthly Labor Review*, april 2009, s. 31. Disse tallene viser gjennomsnittslønna til alle industriarbeidere og er derfor ikke direkte sammenliknbare med tallene i tabell 4 som gjelder for produksjonsarbeidere i industrien.
- 63) Jf. Andrew Glyn, «Imbalances in the Global Economy», *New Left Review*, nr. 34, juli–august, 2005, s. 21–22. Også Andrew Glyn, «Marx's Reserve Army of Labour is About to Go Global», *The Guardian*, 05.04.2006.
- 64) Jf. *The Economist*, 28.07.2007, s. 69.0
- 65) IMF, *Some Growth Trends in China*, rapport fra IMF's stedlige representant, IMF/China Limited Partner Forum, 29.09.2007, s. 3.
- 66) Hung, «America's Head Servant», s. 18–19.
- 67) *The Economist*, «A Survey of China», 25.03.2006, s. 6. Samtidig har inntektsforskjellene mellom regionene også økt.
- 68) Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, s. 127.
- 69) Jf. Andreas, «Changing Colours», s. 135–136. Kina har nå en langt høyere Gini-indeks enn f.eks. India med 0,368 i 2004/05, og Russland, 0,399 i 2002, men lavere enn Brasil med 0,57 i 2004. Jf. UNDP, *Human Development Report 2007/2008*. Fordi Gini-indeksen er basert på pengelønninger, fanger den ikke opp hele forverringen av inntektsfordelingen i Kina. Som nevnt har privatiseringen ført til at arbeiderne har tapt en rekke velferdsgoder som ble ytt av statsbedriftene og TVEs, slik som subsidierte boliger, måltider, helsetjenester og utdanning.

- 70) Data fra Verdensbankens database, *Development indicators*. Jf. også *The Economist*, 01.08.2008, s. 61.
- 71) *The Economist*, 13.10.2007, s. 90.
- 72) Jf. *The Economist*, 10.11.2007, s. 122 og OECD, *Economic Outlook*, nr. 86, preliminary edition, Paris november 2009, s. 255.
- 73) Arthur W. Lewis, «Economic Development with Unlimited Supplies of Labour», *The Manchester School*, bd. 22, nr. 2, 1954, s. 139–191.
- 74) Jf. BIS [Bank for International Settlements] (2007), *77th Annual Report*, Basel, juni 2007, s. 52–54; *The Economist*, «A Special Report on China and Its Region», 31.03.2007, s. 4–9.
- 75) Denne fabrikken, som – tiltrukket av lave lønninger – ble flyttet fra USA til Mexico etter etableringen av NAFTA, eksporterer praktisk talt hele sin produksjon til USA. Ikke rart at USAs underskudd i handelen Mexico også vokser.
- 76) *The Economist*, «A Special Report on China and Its Region», s. 9; og *The Economist*, «A Special Report on Technology in India and China», 10.11.2007, s. 4–7.
- 77) Jf. nettutgaven av *China Daily*, 22.09.2007: www.chinadaily.com.cn/china/; *Asia Times Online*, 17.08.2007: www.atimes.com/atimes/.
- 78) *The Economist*, «A special report on China and America», 24.10.2009, s. 6.
- 79) ECD, *Economic Outlook*, nr. 86, s. 253.
- 80) Alvin Y. So, «Peasant Conflict and the Local Predatory State in the Chinese Countryside», *The Journal of Peasant Studies*, bd. 34, nr. 3–4, 2007, s. 570–571; Cheng Li, «Hu Jintao's Land Reform: Ambition, Ambiguity, and Anxiety», *China Leadership Monitor*, nr. 27, 2009, s. 6–7.
- 81) Offisielt rapporterte tilfeller av «forstyrrelse av offentlig ro og orden» økte fra ca. 10.000 i 1993 til 50.000 i 2002 og 87.000 i 2005. Jf. Arrighi, *Adam Smith in Beijing*, s. 377.
- 82) Guilhem Fabre, *The Twilight of «Chimerica»? China and the Collapse of the American Model*, Ca'Foscari University of Venice, Department of Economics, Working Paper no. 6, 2009, s. 12–14; Li, «Hu Jintao's Land Reform», s. 7–8, 11–12.
- 83) European Union Chamber of Commerce in China, *Overcapacity in China: Causes, Impacts and Recommendations*, 2009, s. 19; The Japan Iron and Steel Federation, *Crude Steel Production of Main Countries*, <http://www.jisf.or.jp/en/statistics/MainCountries/index.html>.
- 84) Alvin Y. So, «Rethinking the Chinese Development Miracle», i Ho-fung Hung, red., *China and the Transformation of Global Capitalism*, Baltimore, John Hopkins University Press, 2009, s. 59–60.
- 85) Hung Ho-fung, «Rise of China and the global overaccumulation crisis», *Review of International Political Economy*, bd. 15, nr. 2, 2008, s. 158–159.
- 86) European Union, *Overcapacity in China*, s. 10–11.
- 87) Hung, «Rise of China», s. 159–160; *Stephen Roach on the next Asia*, s. 196, 200, 205.
- 88) Mark DeWeaver, «China's Excess-Capacity Nightmare», Project Syndicate, <http://www.project-syndicate.org/commentary/deweaver2>, 2009.

- 89) Jf. *The Economist*, 01.08.2009: 61; Jose Reinoso, «China pilota la recuperación», *El País*, nettutgaven, 16.08.2009; Hung, «America's Head Servant», s. 22; og Barry Naughton, «The Turning Point: Five Steps toward a Post-Crisis Economy», *China Leadership Monitor*, nr. 31, 2010, s. 5–6.
- 90) Hung, «America's Head Servant», s. 24.
- 91) Jf. Asian Development Bank, *Key Indicators for Asia and the Pacific* 2011, s. 170. The World Bank «Current account balance». <http://data.worldbank.org/indicator/BN.CAB.XOKA.CD>
- 92) Heinrich Kreft, «Chinas Politik der Energie- und Rohstoffsicherung als Herausforderung für den Westen», *Internationale Politik und Gesellschaft*, Heft 2, 2007, s. 46–48. I 2005 gikk 40% av den totale eksport av soyabønner i verden til Kina.
- 93) Jf. BIS, 2007, op.cit., s. 54.
- 94) Jf. US Energy Information Administration: www.eia.doe.gov/emeu/cabs/China/; Erica, Downs, *China*, Brookings Energy Security Series, The Brookings Institution, New York, desember 2006, s. 8–11; BIS, 2007, op.cit. s. 54; Sun Wukong, «China Aims to Diversify Oil Resources», *Asian Times Online*, 28.02.2007: www.atimes.com/atimes/; OECD (2007: 257); og når det gjelder Kinas importandel, British Petroleum (BP), *Statistical Review of World Energy*, juni 2010, s. 11 og 21.
- 95) «Addicted to Coal and Oil», *Petroleum Economist*, desember 2006; IEA [International Energy Agency], *World Oil Outlook to 2030*, forfattet av Fatih Birol, 2002.
- 96) Jf. Sun Wukong, «China Aims to Diversify Oil Sources», *Asia Times Online*, 28.02.2007: www.atimes.com; The Scramble for Oil, *Petroleum Economist*, desember 2006; Erich Follath og Alexander Jung, red., *Der neue kalte Krieg – Kampf um die Rohstoffe*, Deutsche Verlags-Anstalt, München, 2006, s. 30–31; *Der Spiegel*, nr. 18, 2007: 142.
- 97) Kreft, «Chinas Politik», s. 58–59.
- 98) Kreft, «Chinas Politik», s. 54. Jf. også «The Scramble for Oil», *Petroleum Economist*, desember 2006 som siterer Sudans energiminister: «Kineserne er veldig hyggelige. De blander seg ikke inn i politikk (...). Ting blir ordnet på en grei og heldig måte.»
- 99) Kreft, «Chinas Politik», s. 53.
- 100) Jf. US Energy Information Administration, *Monthly Energy Review October 2007*: 44, tabell 3.2; og BP, *Statistical Review of World Energy*, juni 2010, s. 11 og 21. Grunnet mangel på raffinerikapasitet har USA de siste årene importert store mengder bensin og andre oljeprodukter i tillegg til råoljen.
- 101) BP 2010, *ibid.*, s. 8; US Energy Information Administration (EIA), *International Energy Outlook 2009*, US Department of Energy, Washington D.C., 2009, s. 31; og Follath og Jung, op.cit., s. 87-88.
- 102) I 2005 forhindret den amerikanske kongressen det kinesiske oljeselskapet CNOOC i å kjøpe det amerikanske selskapet Unocal med henvisning til «nasjonale strategiske interesser». Dette kan tolkes som et uttrykk for en slik gryende konflikt.
- 103) Samlet sto Kina (ca. 7,5 millioner fat pr. dag) og India (2,8 millioner fat pr. dag) i 2007 for 12% av verdens totale oljeforbruk. Jf. *Peak Oil Review*, 7. januar 2008, kan lastes ned fra www.peakoil.net/.

- 104) Artikkelen av Butenschøn, Harpviken og Mjøset i dette nummeret av *Vardøger* drøfter forholdet mellom USA, Israel og det muslimske Midtøsten.
- 105) Jf. Bertrand Benoit, «US 'will lose financial superpower status'», *Financial Times*, 25.09.2008.
- 106) Jf. Stephen Fidler, «Iraq war costs shock and awe», *Financial Times*, 17.03.2008.
- 107) Linda J. Bilmes og Joseph E. Stiglitz, «War's price tag», *Los Angeles Times*, 16.03.2008. Jf. også Joseph Stiglitz og Linda J. Bilmes, *The Three Trillion Dollar War: The true cost of the Iraq conflict*, W.W. Norton, New York, 2008.
- 108) «War's price tag», Ibid.
- 109) Jf. Bureau of Economic Analysis, International Economic Accounts, «News Release: U.S. International Transactions», 18.03.10, www.bea.gov/newsreleases/international/transactions/transnewsrelease.htm.
- 110) The World Bank «Current account balance». <http://data.worldbank.org/indicator/BN.CAB.XOKA.CD>. Jfr. Rune Skarsteins artikkel om den økonomiske krisa i dette heftet av *Vardøger*, spesielt tabell 2 og tilhørende tekst.
- 111) Hung, «America's Head Servant», s. 15– 17.